

पुण्यगर्भस्य भौतिक कर्तृत्वमिति केषांचिन्मतं तन्निराकरणार्थं भौतिक गृहणं ॥ अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्या
करवाणीति श्रुत्या भौतिक सृष्टेरपीश्वरकर्तृत्वावगमात् ॥ एवं पूर्वार्धे न जगज्जन्मादिकारणत्वं तटस्थ लक्षणमित्यु
क्तं भवति ॥ स्वरूप लक्षणमाह साच्चिदानंदविग्रहमिति ॥ साच्चिदानंदात्मकमित्यर्थः ॥ ब्रह्मणः साच्चिदानंदरूपत्वे स
त्यं ज्ञानमने तं ब्रह्म आनंदो ब्रह्मेति व्यजानादित्यादि श्रुतिर्मानं ॥ अत्र आनंद इत्यनेन प्रयोजनमुक्तं ॥ ननु सिधांते जी
वपरयोरेकत्वा न्नमस्कारानुपपत्तिरिति शंकां निराकर्तुं परमात्मानमित्युक्तं ॥ व्यावहारिक भेदे न भिन्नस्येश्वरस्य
जीवापेक्षया परत्वा न्नमस्कारोपपत्तिरिति भावः ॥ यद्वा शास्त्रस्य विषयं निर्दिशति परमात्मानमिति ॥ जीवभिन्नं प
रमित्यर्थः ॥ इदानीं यस्य देवे पराभक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ॥ तस्यैते कथितास्तथाः प्रकाशं ते महात्मन इत्यादि शास्त्रात्
गुरुन ते विद्वांगत्वावगमेन गुरुपूजा कर्तव्यतायां तत्राप्याचार्यप्राचार्यसंनिपात इत्याद्यापस्तंबवचनेन प्राचार्यस्या
चार्यादाधिक्यप्रतिपत्तेः परमगुरु न्नमस्करोति यदंते वासीति ॥ यस्य अंते वासिनः शिष्याः त एव पंचास्याः सिंहाः

तेः सिंहसादृश्यमाह ॥ निरस्ता इति ॥ भेदिनो भेदवादिनः त एवारणागजाः तं न सिंहारख्यं यतींद्रियति श्रेष्ठं साक्षाद्गुरुं न स्म
रोमि ॥ श्रीमदिति ॥ विलं कुंटीति चो लभस्यां कावेर्यादक्षिणभागे कुंभकोणस्य प्राग्भागे विद्वज्जनभूषितो विलं कुं
टीति ग्रामः प्रसिद्धः ॥ तान्निवासिन इत्यर्थः ॥ न केवलं ममेव ते गुरुवः किंतु निखिलविद्वज्जनस्येत्याह ॥ जगद्ग
रुनिति ॥ न केवलं वेदांतव्याख्यातृत्वं किंतु सकलशास्त्रव्याख्यातृत्वेत्याह ॥ सर्वं तं त्रेति ॥ इदानीं स्वग्रंथस्यो
पादेयतां दर्शयन् स्वकीयं नुवत्यर्थं स्वकृतान् ग्रंथाननुक्रामति ॥ येनेति ॥ यद्यपि चिंतामणि व्याख्या नस्य
रुचिदत्तकृतस्य खेनटीका कृताननुमणेः ॥ तथापि क्वचित्साक्षात्परपर्यामणरपि व्याख्यातृत्वाच्चिंताम
णिरित्युक्तं ॥ शशधरस्येति ॥ शशधरनाम्ना कृतस्य सिधां तदीपाख्य ग्रंथस्येत्यर्थः ॥ पंचपादिकेति ॥ यद्यपि
पंचपादिके कदेशचतुः सूत्री व्याकृता तथापि ग्रामे कदेशा आयाते ग्राम आयात इति वत् पंचपादिके
त्युक्तं ॥ तेन धर्मराजाध्वरीद्वेणीतिसंबंधः ॥ न च त्रमंगलं न कर्तव्यं प्रयोजनाभावाज्जलताडनवत् ॥ न च
न च समाप्तिफलकतया हेतुसिद्धिरिति वाच्यं ॥ अन्वयेन व्यतिरेकेण च समाप्तेस्तत्फलत्वायोगा

त॥ किंच॥ एवमिपिमंगलं न कर्तव्यं प्रमाणाभावात्॥ न च प्रत्यक्षं प्रमाणं दंडादि वदन्वयव्यतिरेकाभावात् इति चे मे
 वंमंस्थाः॥ समाप्तेस्तत्फलं वाभावेपि विघ्नध्वंसस्य तत्फलत्वात्॥ तदुक्तं टीकाकृता॥ प्रसिद्धं हि मंगलाचरणस्य
 विघ्नोपशमनं प्रयोजनमिति॥ नापि प्रमाणाभावः॥ मंगलं वेदबोधितकर्तव्यताकं॥ अत्रोते न धर्मबुध्यानु
 ष्ठीयमानत्वात् दर्शादिवत् इत्यनुमिते वेदस्यैव मानत्वात्॥ एते न धर्मभांस्यानुष्ठीयमाने तस्य वेदनादौ शिष्टकृत
 निष्ठीवनादौ च न व्यभिचार इति॥ तत्र प्रमाणादि चिंतोपोद्धातत्वेन पुरुषार्थभेदं रीर्यति॥ इहेति॥ अथा वा सच्चिदा
 नंदे त्यादिना अस्य आनंदा वासिरूपो मोक्षः प्रयोजनमित्युक्तं॥ तदुक्तं॥ स्वर्गादेरपि प्रयोजनत्वसंभवादित्या
 शं क्य मोक्षस्य परमप्रयोजनत्वात् स्वर्गादेर्या तथात्वादित्याशये न मोक्षस्य परमप्रयोजनत्वसाधयति॥ इहेति॥
 इह जगतीत्यर्थः॥ खलु शब्दो वाक्यालंकारे॥ धर्मार्थकाममोक्षारव्यपुरुषार्थ उदाहृतः॥ धर्मवार्थे च कामचमोक्षे च भरत
 र्षभ॥ यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्काचिदिति श्री विष्णुपुराणभारताद्युक्तेषु पुरुषार्थेषु मध्ये मोक्ष एव मरमः पु
 रुषार्थ इत्यर्थः॥ ननु कामादयोपि नित्याः पुरुषार्थत्वात् संमतवत् इत्याशंक्याग्निशैत्यानुमानवद्वाधितविष

परिभाषा प्रकाशिका

वि श्रीगणेशाय नमः॥ श्रीजयादुर्गायै नमः॥ ज्ञानं विशुद्धं परमात्मभूतं स्वयंप्रकाशं जगदेकहेतुं आनंदरूपं परमं परेशं वेदांतवेद्यं तमहंप्रप
 द्ये॥ १॥ यस्मिन्सादकवेने वशास्त्राधिमतं सुखं॥ तं धर्मराजाध्वरिणं वंदे सर्वार्थसिद्धये॥ २॥ येनाकारिकुवादि वारणस्य निःस
 तर्कं चूडामणिर्यस्यात्माधरणीशसंघमकुटीमंदारपालायिता॥ यच्छिष्याः प्रतिवादिमल्लुधिषणापांडित्यपाटञ्चराः सोयंसज्जन
 कल्पकोविजयतेश्रीधर्मराजाध्वरी॥ ३॥ पेतादीक्षितवर्येण परिभाषाप्रकाशिका॥ क्रियते विदुषां प्रीत्यै बालानां प्रतिदा
 यिनी॥ ४॥ अत्र प्रेक्षा वत्सल्यत्तये विषयप्रयोजने निर्दिशन्ति॥ विघ्नपरिसमाप्तये इष्टदेवतां नमस्करोति यद्विद्येति॥ य
 स्य अविद्या यदविद्या अत्र षष्ठ्यर्थस्य विवरणाचार्यमते आश्रयाश्रयिभावः॥ आचार्यवाचस्पतिमते विषयविषयि
 भावः॥ अविद्या नाम भावरूपा ज्ञानमुत्तरत्र वक्ष्यते॥ विलासो वृत्तिविशेषः॥ मायोपहितचैतन्यस्य परमेश्वरस्य क्ष
 णसंकल्परूपः॥ यत्नः॥ तेन सह कारिणा भूतानि पंचतन्मात्राणि भौतिकानि॥ स्थूलानि आकाशादीनि तेषां स
 ष्टयः जन्मादीनि भवन्तीति विशेषः॥ सृष्टय इति ग्रहणं स्थितिध्वंसोपलक्षणार्थं॥ परमेश्वरस्य भूतमात्रकर्तृत्वं हि र

सायब्रह्मनिरूपणे॥ ब्रह्म ज्ञानमपिकिं सविकल्पकमु तनिर्विकल्पकं निर्विकल्पकमपिकिं कर्मसमुच्चितमु तासमुच्चितं
समुच्चितत्वेपिकिं परोक्षमु तापरोक्षं अपरोक्षं ज्ञानमपिकिं मिन्द्रियजन्यमु तवे दंतजन्यमित्यादिसंशयनिराकरणार्थं ब्रह्म
ज्ञाननिरूपणे॥ तथा ब्रह्मणिकिं वेदां ता एव प्रमाणमु तानुमानादिकमपि॥ वेदां तानामेव प्रामाण्येपिकिं कार्यविषय
तया साक्षा तइत्यादिसंशयनिरासार्थं ब्रह्म प्रमाणनिरूपणमित्यर्थः॥ यद्यपि ब्रह्म प्रमाणनिरूपणमित्यर्थः॥ यद्यपि ब्रह्म प्रमाणनिरूपणमित्यर्थः॥
निरूपण रूपणाधीनं तथा विशेषणीभूत ब्रह्मनिरूपणस्य प्राथम्यमु च्य त तथापि प्रमाणाधीनामेयसिधिरिति न्यायेन प्रमाण
स्वरूपमात्रस्य ब्रह्मनिरूपणमंतरेण निरूपयितुं शक्यतया च प्रथमं प्रमाणं निरूपयति॥ तत्रेति॥ तेषु मध्य इत्यर्थः॥
सर्वोपतिमन्निमित्तकारणे अदृष्टा दावति व्याप्तिवारणाय करणपदमुपा तं॥ प्रमा लक्षणमाह तत्रेति प्रमा
णेनिरूपणीय इत्यर्थः॥ स्म तावति व्याप्तिरत उक्तं मनधिगतेति॥ अनिर्वचनीयरजतस्य तत्कालोत्पन्नत्वेन पूर्व
मनधिगतत्वेन तत्रातिव्याप्तिवारणार्थमु क्तमबाधितेति॥ तस्यने दं रजतमिति ज्ञानेन बाधितत्वादि त्यर्थः॥ ननु स्म
तेः प्रमा लानंगीकारे तया अबाधितप्रवृ त्तिर्न स्यात्॥ प्रामाण्याधीनत्वात्प्रवृ त्तेः॥ स्मृतिप्रामाण्यांगीकारवादिप्रभा

करमते अनधिगतपदवैयर्थ्ये चेला शं क्यतथैवलक्षणमाह॥ स्मृतिसाधारणंत्विति॥ अबाधितार्थविषयत्वमात्र
मास्य तदुपयोगित्वादिति भावः॥ इच्छायामति व्याप्तिवारणार्थं ज्ञानमित्यु क्तं॥ नन्वेकास्मिन्ने वघटेषु योयं घटोय
मितियन्नैरंतर्येण घटाधिज्ञानमु सघटे तत्र प्रथमलक्षणस्या व्याप्तिः॥ तस्या बाधितार्थविषयकत्वेपि ज्ञातार्थवगाहित्वादित्यत
आह॥ नीरूपस्येति॥ तत्र धारावाहिकबुद्धौ ना व्याप्तिरित्यन्वयः॥ तत्र हेतुमाह॥ धारावाहिकेति॥ ननु नीरूपत्वेन कालस्यातीत्यत्वा
त्कथं बाधुषत्वमित्याशं क्यकिं नीरूपमात्रस्या चक्षुषत्वमु तदव्यस्य॥ नाद्यः॥ नीरूपस्यापि रूपस्य चाक्षुषत्वाभ्युपगमात्॥ नहि
तीयः॥ इदानीं घटो वर्तत इति बुद्ध्या नीरूपस्यापि कालस्य चाक्षुषत्वे विरोधाभावात्॥ नचोपनीतत्वेन क्षणज्ञानमस्त्विति वाच्यं॥
क्षणस्य पूर्व नियमनानुभूतत्वेनोपनयासिद्धेरित्याह॥ निरूपस्यापीति॥ नचाकाशादिरपि प्रत्यक्षत्वापत्तिः॥ इष्टापत्तेः॥ यदानी
निरूपत्वाविशेषि फलबलेन कस्यचिदेव प्रत्यक्षत्वं कस्यचिन्नेकपगम्यते॥ यथा सामानाधिकरण्याविशेषेपि घटगत रूपस्य प्र
त्यक्षत्वं ननु तदुक्तगुरुत्वादेरिति भावः॥ माहूस्त्रस्य क्षरूप धारावाहिकज्ञाने व्याप्तिः॥ तथापि शाब्दरूप धारावाहिकज्ञाने व्या
प्तिः स्यादेव॥ तत्र पदार्थस्यावाक्यार्थस्य क्षणस्याविषयत्वात्॥ किंच निरंतरोत्पन्न घटादिप्रत्यक्षे व्याप्तिस्तदवच्छेदः॥ तस्य तत्र

ननु २ महत्

क्षणं शो अज्ञातार्थो वगाहिते विघटं शो ज्ञातार्थो वगाहितस्य प्रपितामहेनापि निराकर्तुं मशस्यत्वादित्यपरितोषादाह ॥ किंवेति ॥ न
 क्षानभेद इति ॥ न च ज्ञानसामग्र्याः सूत्रात् ॥ द्वितीयादिक्षणेपि ज्ञानांतरोत्पत्तिरिति वाच्यं ॥ परमते मनस इव सामग्री स्वाभाव्या न
 ज्ञानंतरमुपपद्यते ॥ अन्यथा परमते तत्रैव युगपदेन कज्ञानप्रसंगात् ॥ न चोत्तरोत्तरे ज्ञाने पूर्वपूर्वज्ञानस्य कारणत्वात् ॥ परमतेन
 युगपदेन कज्ञानमिति वाच्यं ॥ अत्र पूर्वज्ञानस्योत्तरे ज्ञाने पूर्वज्ञानत्वेन हेतुत्वं उत विशेषणज्ञानत्वेन ॥ नाद्यः ॥ अनेगीकारात् ॥ नृदि
 तीयः ॥ विशेषज्ञानस्य विशिष्टज्ञानहेतुत्वे मानाभावात् ॥ प्रथमिकविशेषणज्ञानस्याप्यनेकज्ञानजननसामर्थ्यसत्त्वेन युगपदेन
 कज्ञानोत्पत्तिप्रसंगान्नेति भावः ॥ ननु नानेति ॥ गौरवादिति भावः ॥ ननु रत्तिरूपस्य ज्ञानस्याश्रितरविनाशित्वेन कथं तावत्कालाव
 स्थानमित्याशंक्याह ॥ वृत्तेरिति ॥ तथाचाश्रितरविनाशित्वमसिद्धमिति भावः ॥ यद्वा नानात्वाभावे हेतुमाह ॥ वृत्तेरिति ॥ स्वविरो
 धीति ॥ यस्यां वृत्तौ जातायां पूर्ववृत्तिर्नश्यति सैवात्र विरोधिनी ननु विरोधितावेदं के मनुगतमस्ति ॥ न चोत्तरवृत्तित्वे ॥ अयं घटस्य
 परइति व्यस्तस्य धारास्थले परइत्यनंतरं पिघटस्फुरणदर्शनेन घटाकारवसनंतराकल्पनात् ॥ तदुत्तरपरवृत्तेः पूर्ववृत्तावनिवृत्तकृते
 न व्यभिचारात् ॥ रजतभ्रमसंज्ञेरजताकाराविद्यारत्ते पुर्वोत्पत्तेरद्वैत्यनिवर्तकत्वाच्चेति भावः ॥ ननु अस्तवृत्तेरकल्पज्ञानस्य कल्प

21 12 (C)

949

8

यमनुमानमित्याह इतरेषामिति ॥ धर्मार्थकामानामित्यर्थः ॥ अत्रार्थकामयोः प्रत्यक्षेण धर्मस्य च श्रुत्या नित्यत्वाद्वा
 मादित्यथायोगेद्रष्टव्यं ॥ अतद्यथेहेति ॥ इह अस्मिन्लोके कर्मचितः कर्मनिमित्तः लोक्यत इति लोको घटादिरि
 तियावत् ॥ क्षीयते नश्यति दार्ष्टान्तिकमाह ॥ एवमिति ॥ यद्यप्यनया श्रुत्या धर्मजनितफलस्यानित्यत्वं बोध्यते
 न तु धर्मस्य तथापि फलस्यानित्यत्वेन धर्मस्यापि तथात्वात् जनितफलस्यैकधर्मस्यावस्थानायोगात् तथाच
 श्रुतिमूलका तुमानमानमित्यत्र तात्पर्यं ॥ ननु माहर्ष्यकामयोरनित्यतया परमपुरुषार्थत्वं तथापि धर्मस्य तथा
 त्वं किं न स्यात् ॥ अपामसोमममतामभ्रम ॥ अक्षय्यं हे वै चातुर्मास्ययाजिनः सुकृतं भवंतीत्यादि श्रुत्या तस्य नि
 त्यत्वाद्वागमादित्येनैवं भाषिष्ठाः ॥ यत्कृतं तदनिमित्तमित्यादिव्याप्तिपरिग्रहीतायास्तद्यथेहेत्यादि श्रुते
 रेव बलवत्त्वेनामृतत्वादिश्रुतेर्दुबलत्वात् ॥ तस्याश्च प्रलयकालपर्यंतं वस्थायित्वाभिप्रायकत्वात् ॥ तदुक्तं विष्णुपुरा
 णे ॥ अभ्रतसंप्लवंस्थानममृतत्वाय भाष्यत इति ॥ तस्माद्ब्रह्मस्वरूपा नैदावापिः प्रयोजनं ॥ ब्रह्मवेद ब्रह्मैव भवतीत्यादि श्रु
 तेरिति भावः ॥ सचेति मोक्ष इत्यर्थः ॥ सप्रपंचमिति ब्रह्मसगुणं निर्गुणं निर्गुणत्वे किं नित्यमुत्तानित्यमित्यादि संशयनिरा